

DIŞ TİCARET PLÂNLAMASI (*)

Dr. Necdet SERİN

Siyasal Bilgiler Fakültesi

İktisat Asistanı

Dış Ticaretin Kalkınma Plânlarının Kapsamına Sokulması Zorunluluğu ve Bu Yöndeki Gelişmeler

1. İkinci Dünya Savaşından sonra, uluslararası alanda görülen en önemli iktisadî hareket, iktisadî, siyasî ve toplumsal sistemleri birbirinden farklı olan çok sayıdaki ülkenin, iktisadî kalkınmalarını tamamlamak ve iktisadî gelişmelerini devam ettirmek için harcadığı çabalardır. Yeter derecede gelişmemiş ülkelerin iktisadî ve toplumsal kalkınmalarının, iktisadî bakımdan kalkınmış bulunan ileri ülkelerin de iktisadî ve toplumsal gelişmelerinin devamının sağlanması, her ülkede farklı derecede ve önemde olmakla beraber, kıt kaynakların çeşitli kullanılış imkânları ve yatırım sahalarına, en yüksek gelişme hızının elde edilmesine imkân verecek şekilde yöneltilmesini gerektirmektedir. Kıt kaynakların, bu genel amacı gerçekleştirecek şekilde kullanılması ise plânlı bir davranışı zorunlu kılmaktadır. İktisadî plânlama, mevcut bütün kaynakların değerlendirilmesini ve bunların etken ve verimli bir şekilde kullanılmasını gerektirir ve bunu sağlar. Bilindiği gibi, hızlı bir iktisadî kalkınma, özellikle yeter derecede gelişmemiş ülkelerde sermaye malları ve ilkel maddelere karşı olan ithalât talebini arttırır ve bu artış çok kere, gelir artışından daha hızlı olur. İktisadî yapıları tarımsal olan yeter derecede gelişmemiş ülkelerin ihracatlarını da geniş ölçüde, dış talep artışı yavaş ve istikrarsız olan tarımsal ürünler ve maden teşkil eder. Bu sebeple, dış ticaretin yoğunluk ve kıymetindeki dalgalanma-

---

(*) Bu yazı, Devlet Plânlama Teşkilâtı'nın Birleşmiş Milletler Teşkilâtı ile ortaklaşa düzenlediği ve 6 Eylül 1965 de başlayan Dış Sektör Plânlaması Semineri'nden önce hazırlandığı için, adı geçen seminer çalışmalarına atıfta bulunulamamıştır.

lar, kalkınma çabası içinde bulunan ülkeler bakımından önem kazanır. Özellikle, gelir seviyesinin çok düşük olduğu zamanlarda ve yerlerde bu dalgalanmaların önemi daha da artar. Çünkü, bu dalgalanmalar gelişmemiş ülkelerde oransal olarak daha şiddetli olur ve millî gelir seviyesine etki eder. Dalgalanmaların yönüne göre, ithalât yolu ile tüketim ve yatırım maddelerinin sağlanması zorlaşır veya kolaylaşır. Yeter derecede gelişmemiş ülkelerde «sermaye yığılmasının üzerindeki gelir marjı çok dar» (1) olduğu için, «ihracat gelirlerindeki oynamalar doğrudan doğruya ülkenin donatım seviyesine etki eder» (2). Şu halde H. G. Aubrey'in belirttiği gibi (3), «ticaret, yeter derecede gelişmemiş ülkelerin iktisadî gerçeğindeki en önemli dış unsurdur». Çünkü ithalât ihtiyacı ile ihracat gelirleri arasındaki farkın artması ödeme dengesi güçlükleri ortaya çıkarır, bu ise, iktisadî kalkınmanın yavaşlaması sonucunu doğurur. Veya M. Kalecki'nin işaret ettiği gibi (4), «dış ticaret güçlükleri belli bir gelişme hızının aşılmasını imkânsız kılabilir».

2. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasını önlemek veya dış ticaretin iktisadî kalkınmayı sınırlayıcı etkisini mümkün olduğu kadar azaltmak için, dış ticaretin de, ihtiyaçlarla kıt kaynaklar arasında hızlı bir iktisadî gelişme sağlayacak şekilde bir denge kurmaya çalışan, iktisadî ve toplumsal plânların kapsamına sokulması gereklidir. Ancak bu şekilde, yeter derecede gelişmemiş ülkelerin özelliği olan yapısal dengesizlik giderilebilir ve «bu ülkeler, kendilerini dış ticarete, geniş ölçüde, ilkel maddeler ihracına bağlı kılan, zor-

-
- (1) H. Singer, «The Distribution of Gains Between Investing and Borrowing Countries», *American Economic Review*, May 1950, s. 473
- (2) A. Karaosmanoğlu, «Dış Ticaretin Türk Ekonomisi İçindeki Yeri», *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Temmuz 1959, s. 1
- (3) Henry G. Aubrey, «International Commodity Markets as a Factor in Development Planning», *Organization, Planning and Programming For Economic Development*, United States Papers for the United Nations Conference on the Application of Sciences And Technology For the Benefit of the Less Developed Areas, Vol. VIII, U. S. Government Printing Office, Washington, D. C., 1962, s. 55 veya adı geçen konferansa sunulan yazarın aynı başlığı taşıyan tebliği.
- (4) Michal Kalecki, «An Outline of a Method of Constructing a Perspective Plan», *Essays on Planning and Economic Growth*, Center of Research on Underdeveloped Economies Research Papers, Vol. 1, PWN - Polish Scientific Publishers 1963, s. 12; veya Birleşmiş Milletler İlim ve Teknoloji konferansına Polonya delegelerince sunulan tebliğlerden yazarın aynı başlığı taşıyan tebliği.

la itildikleri dar bir ihtisaslaşmadan» (5) kurtulabilirler. İhracat gelirlerini arttırmayı ve sanayileşmeyi amaç edinen bir dış ticaret siyaseti gelişmenin motorü» olabilir.

3. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, pekçok ülke iktisadî ve toplumsal kalkınmasını plânlamaya yöneltmiş olmakla beraber, bu ülkelerden sadece birkaçı, ayrıntılı ihracat ve ithalât programları hazırlıyarak dış ticareti genel iktisadî plânın kapsamına sokmuş ve bu ülkelerin de bir kısmı dış ticaret program veya plânlarının uygulanmasını gereği gibi izleyememiştir. Hindistan'ın üçüncü - beş - yıllık plânında belirtildiği gibi (6), Hindistan'ın kalkınma ve plânlama çabalarında «geçmişte karşılaşılan en önemli engellerden birisi, ihracat programlarının, ülkenin kalkınma çabalarının tamamlayıcı bir kısmı olarak düşünülmemesi» olmuştur. Bu sebeple, plânlı iktisadî kalkınmada daha iyi bir denge ve daha büyük bir etkenlik sağlamak için, dış ticaret plânlamasına, iktisadî kalkınmanın plânlanmasında gerekli önemin verilmesi zorunlu olmaktadır. Dış ticaretin millî plânların kapsamına sokulması, ülkelerin iktisadî, toplumsal ve siyasî yapılarına göre çeşitli şekillerde olmaktadır. Sovyetler Birliği, Polonya, Macaristan, Çekoslovakya, v.s. gibi merkezden plânlanan sosyalist ekonomilerde, dış ticaret plânları, genel iktisadî kalkınma plânlarını tamamlayan, ayrıntılı bir şekilde hazırlanmış tam bir plân niteliğindedir. Bu ülkelerde, dış ticaret etkenlik kriteri üzerindeki kuramsal tartışmalar 1954 de Macaristan'da ve Çekoslovakya'da başlamış ve Polonya ve Doğu Almanya'da geliştirilmiştir. Dış ticaret plânlamasının bu kadar geç ele alınmasının sebebi, dış ticaretin ikinci plânda rol oynadığı, Rus ekonomisinin gelişmesi sırasında egemen olan özel tarihî, coğrafî ve siyasî şartlardır. Harp öncesi döneminde Rusya, kendikendine yeten oldukça kapalı bir ekonomi düzeyinde kalkınmak zorunda kalmış ve, bu sebeple, dış ticaretin plânlanmasına ihtiyaç duyulmamıştır. Fakat, Harpten sonra, Rusyanın siyasî ve iktisadî etki alanında kalan ülkelerdeki rejim değişiklikleri, siyasî bir zorunluluk olarak Rusya'nın kendikendine yeter olma özelliğinin önemini azaltmış, dış ticaretin hayatî bir ihtiyaç ve millî gelirin meydana gelmesinde rol oynayan önemli bir unsur niteliği gösterdiği, rejim değişikliklerinden sonra, merkezden

(5) Ignacy Sachs, «Planning in an Import - Sensitive Economy», *ibid*, s. 40 ve söz konusu konferansa sunulan tebliğ.

(6) *Third Five - Year Plan*, Government of India, Planning Commission, s. 137.

plânlanan ekonomi düzeninin kurulduğu ülkelerde, dış ticaretin etkenliği ile ilgili sorunların çözülmesi için gayretler sarfedilmesi zorunlu olmuş, oransaı maliyetler ve etkenlik sorunlarının incelenmesine yönelinmiş ve, bu da, dış ticaretin etkenliği ile ilgili kuramın gelişmesi sonucunu doğurmuştur. Dış ticaretin etkenliği ile ilgili kuramın gelişmesi piyasa ekonomilerinden farklı bir iktisadî sistem, merkezden plânlanan sosyalist bir iktisat düzeni içinde meydana geldiği için, iki sistem arasındaki farklılıklar, bu kuramın gelişmesinde göz önünde tutulmalıdır.

Piyasa Ekonomilerinde ve Merkezden Plânlanan Sosyalist Ekonomilerde Dış Ticaret Plânlarının Niteliği

4. Bilindiği gibi, merkezden plânlanan bir ekonomide, üretim unsurlarının sahibi devlet veya kooperatiflerdir. Bazı önemsiz faaliyetler dışında, özel işletmeler hemen hemen yoktur. Piyasa kuvvetleri yerini, bazı ülkelerde daha gevşek olmakla beraber, hemen tamamıyla merkezî karar alma uzvuna veya plânlama kuruluna terketmiştir. Otomatik bir piyasa mekanizması olmadığı gibi, döviz kurları da piyasada serbestçe oluşmamaktadır. Dahilî fiyatların ve maliyetlerin yapısı dış fiyat ve maliyetlerden ayrılmıştır. Dahilî piyasa fiyatları, Devletin izlediği iktisadî siyasetin bir vasıtasıdır.

5. Merkezden plânlanan bir ekonomide dış ticaret plânlaması, plânlama sistemini tamamlayan bir kısımdır. Diğer bir deyişle, «dış ticaret, iktisadî kalkınma amaçlarına hizmet etmelidir. Bundan dolayı, dış ticaretin plânlanması, sadece dar anlamda ticarî faaliyetlerin plânlanmasını değil, bir yandan üretim ve dağıtım ve diğer taraftan dış ticaret arasındaki karşılıklı ve yakın ve fiilî ilişkileri de kapsar». (7).

6. Yugoslavya dışında kalan bütün Doğu Avrupa ülkelerinde dış ticaret faaliyetleri, dış ticaretteki devlet tekelinin ilkelerine göre Devlet dış ticaret kurumlarınınca yönetilmektedir. Plânlama görevi Dış Ticaret Bakanlıklarında toplanmış olup, adı geçen bakanlıklar, dış ticaret plânlarının yükseldiği görevleri Merkezî Plânlama Komisyon-

(7) United Nations, «The Main Features of National Economic Planning In Hungary», (paper submitted by Hungary), *Planning For Economic Development, Volume II, Studies of National Planning Experience, Part 2: Centrally Planned Economies*,

larından dış ticaret kurumlarına aktarır. Devlet dış ticaret kurumları, kliring odası niteliğindedir. Çünkü bu kurumlar bir taraftan, ihracat amacıyla üretilen dahili yapıları satın alır, ve ithâl mallarını dahili transfer fiyatları üzerinden satar, diğer taraftan da, döviz kazanç ve harcamaları ile ilgili işleri yürütür. Kazanılan dövizler resmî kur üzerinden millî paraya çevrilir.

7. Merkezden plânlanan ekonomilerde dış ticaretin tamamen devlet elinde olması ve bu ülkelerin millî plânlarının 1955 ortalarından beri çok taraflı olarak düzenlenmesinin oldukça gelişme göstermesi bu düzenleştirmeyi sağlayan, 1949 yılında kurulmuş bulunan Karşılıklı İktisadî Yardım Konseyi'nin (The Council of Mutual Economic Assistance - CMEA) geliştirdiği Uluslararası Sosyalist İşbölümü ilkelerinin zorladığı ihtisaslaşmanın uygulanması (son zamanlarda, özellikle Romanya bu işbölümünü kendi yararına olmadığı için pek fazla benimsemediğini ortaya koymuş ve CMEA'nın tarım ürünleri ve petrol alanında ihtisaslaşmış bir ülkesi olarak kalmak istememiş ve demir - çelik sanayisini geliştirmeyi uygun bulmuştur), Konseye üye ülkeler arasında dış ticaretin plânlanabilmesini kolaylaştırmakta ve dış piyasalarda görülen dalgalanmaların ve belirsizliklerin rolünü azaltmaktadır. Sosyalist işbölümüne göre, birkaç ülkenin ortaklaşa kurduğu bir tesis, tesisin kurulduğu ülkenin malı olmakta ve diğer ülkelerin yardımı fabrikasının yapıları ile ödenmektedir (8). Aynı zamanda, bu ülkelerin plânlarında her ülkenin diğer ülkelere hangi maddelerden, ne kadar satacağı ve diğer ülkelere hangi maddeleri, ne miktarda alacağı yapılan çok taraflı uluslararası düzenlemelerle tesbit edilmektedir.

8. Sosyalist ülkeler, piyasa ekonomileri ile olan iktisadî ilişkilerini de, iki taraflı anlaşmalarla düzenliyerek, ithâl malı ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar.

9. Dış ticarî ilişkilerin bu şekilde düzenlenerek, belirsizliklerin azaltılması mümkün olmakla beraber, dış iktisadi ilişkilerin aksamadan yürütüldüğü ve dış ticaret plânlamasının yüzde yüz başarı sağladığı ileri sürülemez. Çünkü, dış ticaret plânlarının gerçekleştirilmesi; (a) üretim plânlarının gerçekleştirilmesine bağlı-

(8) Bu işbirliğinin ayrıntıları ve örnekleri aşağıdaki eserlerde bulunabilir United Nations, *Planning For Economic Development, Vol. 1, New York 1963; Vol. 2, Studies of National Planning Experience, Part 2: Centrally Planned Economies.*

dır. Üretim plânlarının ise, çeşitli tıkanıklıklar ve yetersizlikler (tarım dalında, özellikle iklim şartlarına olan bağıllık) sebebiyle tam gerçekleştirilememesi dış ticaret plânlarında aksamalar ortaya çıkarmaktadır, (b) diğer ülkelerle olan siyasi ilişkilerde meydana gelen gelişmeler, özellikle kapitalist piyasa ekonomileriyle ilişkileri bozulan gelişen ülkeleri kendi siyasî etki alanlarına sokmak için, bu ülkelerle ilişkiler kurulması, dış ticaret plânlarında ve üretim plânlarında beklenmedik aksamalar meydana getirişi ve plâncıların mükemmel bir teknik çalışmayla hazırladıkları plânlarda gedikleri açabilir.

10. Fakat uygulama alanında ortaya çıkacak bütün aksamlara rağmen, merkezden plânlanan ekonomilerde hazırlanan ve uygulanan dış ticaret plânları, emredici özellikleri, piyasa kuvvetine yer vermeyişi, yanî herşeyin devlet kontrolünde oluşu ve özellikle merkezden plânlanan ekonomiler arasındaki çok taraflı düzenleştirme sebebiyle, piyasa ekonomilerinde hazırlanan dış ticaret plânlarına daha doğrusu tasarımlarına göre daha kesin bir nitelik taşır.

11. Piyasa ekonomilerinde veya karma ekonomilerde, bazı ülkelerin plânlarında dış ticaret dalı da millî plânların kapsamına sokulmuş olmakla beraber, devletin aldığı düzenleyici tedbirlere rağmen, otomatik piyasa mekanizmasının ve özel işletmecilik sisteminin geniş ölçüde egemen oluşu, dış ticaret plânlarının niteliğini değiştirmekte ve kesinliğini azaltmaktadır. Bu sebeple, piyasa ekonomilerinde hazırlanan dış ticaret plân veya programları, gerçekte dış ticaret tasarımlarından öteye geçememektedir. Hazırlanan uzun - dönemli ithalât ve ihracat tasarımları, ithalât ve ihracatla ilgili olarak miktar ve toplam kıymette meydana gelmesi beklenen gelişmeleri ve ödemeler dengesi açığını kısa - dönemde azaltmak ve uzun - dönemde kapatmak için alınacak tedbirleri tesbit etmektedir. Başka bir deyişle, bu açığın ne kadarının dış yardım ve kredi, ne kadarının ihracattaki artış, özellikle yeni maddeler ve sınaî yapılar ihracı, ne kadarının da ithalât ikamesi ile kapanacağını belirtmektedir. Dış ticaret dengesi sağlamak için alınacak çeşitli tedbirlere ek olarak bazı ülkeler, ellerdeki dış ödeme imkânlarını daha iyi, daha etken bir şekilde kullanmak için döviz bütçeleri hazırlamaktadırlar. Hür iktisat düzeninde, ihracat ve ithalâtla ilgili olarak alınan tedbirler de ihracatı geliştirici, ithalâtı denetleyici (özellikle kota ve tahsis usulleriyle) ve düzenleyici yönde olmaktadır. Fakat yapılan tasarımlar ne kadar başarılı, alınan ted-

birler ne kadar doğru, iyi ve etken olursa olsun, elde edileceği umulan sonuçlar, merkezden plânlanan ekonomilere göre, daha az kesin bir nitelik taşımaktadır.

Piyasa Ekonomilerinde Dış Ticaret Tasarımlarının Hazırlanışı (9)

12. Bir iktisadî plânın hazırlanışı sırasında, dış ticaret dalıyla ilgili çalışmalar dört ayrı faaliyeti kapsar. Bunlar; (a) **Döviz ihtiyaçlarının tahmini.** İlk olarak plâna dahil edilmesi düşünülen projelerle ilgili olarak döviz ihtiyacının tahmin edilmesi gereklidir. Aynı zamanda, plân dönemi içinde ödenmesi gereken borçlar ve üretim; arttırmak için gerekli olan ilkel madde, yedek parça, makine, v.s. ile ilgili döviz ihtiyaçları da hiç olmazsa kabaca tahmin edilmelidir. (b) **İthalât ve ödeme tahminleri.** Ödemeler dengesi ile ilgili çalışmalar, plân dönemi içinde yapılacak ithalât ve ödemelerle ilgili tahminler yapılmasını ve bir ihracat plânı hazırlanmasını gerektirir. Yapılacak ithalât tahminleri ikiye ayrılır; (1) mevcut kapasitenin kullanılmasını sağlayacak ilkel madde, yedek parça, makine, s.v. ile ilgili tahminler ve (2) doğrudan doğruya plânda belirtilen yaratılacak yeni kapasiteler için gerekli olan makine, donatım ve ilkel madde tahminleridir. «Şüphesizki, ithalât ikamesinin sağlayacağı imkânlar da hesaba katılmalıdır.» (c) **İhracat Plânı.** Çok güç olmakla beraber, plânın formüle edilmesi sırasında, bir ihracat plânının da hazırlanması büyük önem taşır. İhracat plânı, plânda tesbit edilen üretim hedeflerinin gerçekleştirilmesi, ekonominin işleyişi ve plân döneminde fiyat seviyesinin ne olacağı, artan iç talep karşısında, dış talebi olan malların ihraç imkânı ile ilgili olasılıklara dayanılarak hesaplanır. Bundan başka, bazı tarım ve sanayi maddelerine karşı uluslararası piyasada talebin göstereceği muhtemel eğilimlerde, bu maddelerin piyasalarında rol oynayan ülkelerin izliyecekleri siyasetin belirsiz olmasına rağmen tahmin edilmeye ça-

(9) Bu kısım için şu eserlerden faydalanılmıştır: United Nations, Economic Commission for Asia and Far East, «Economic Development and Planning in Asia and Far East, VIII, Foreign Trade Sector», *Economic Bulletin For Asia and Far East, Vol. XIV, No. 3, December 1963*; United Nations, «Planning For Economic Development in India» prepared by Tarlok Singh), *Planning For Economic Development, Vol. II, Studies of National Planning Experience, Part 2; Private Enterprise and Mixed Economies, New York 1965*

lışılmalıdır. İhracatı arttırmak ve ihraç maddeleri bulmak ve sınaî yapınlar ihraç etmek ve ileri ülkelerin piyasalarına girebilmek için gerekli tedbirler de tesbit edilmeli ve süratle uygulanmalıdır. (d) **Dış yardım ve krediler, turizm, ulaştırma, işgücü hareketleri, v.s.,** gibi görünmiyen kalemlerle ilgili olarak da, bu tahminlerin geniş ölçüde kıymet hükümlerine dayanacağını göz önünde tutarak, çok defa iyimser tahminler yapılmamalıdır.

Merkezden Plânlanan Ekonomilerde Dış Ticaret Plânlarının Hazırlanışı (10)

13. Merkezden plânlanan ekonomilerde diğer faaliyetler gibi, dış ticaretin de devlet tekeli altında olması ve daha önce işaret etmiş olduğumuz diğer sebepler, ticaretin yoğunluk ve yapısının plânlanmasını mümkün kılmaktadır. Bu ülkelerde dış ticaret plânları, belli bir dönem içinde yapılacak dış ticaret işlemlerinin hazırlanışı ve uygulanışı ile ilgili bir çalışma programı niteliğindedir.

14. İhracat ve ithalât işlemlerinin plânlanması, millî iktisadî plânın belli başlı bütün dengelerinde görülür. Madde dengelerinde (madenler, çeşitli sınaî donatımlar, sınaî ham maddeleri, yakıt, v.s.) ithalât ve ihracat, söz konusu maddelerin stok veya tüketimine dahil edilir. Malî dengeler (ticaret, ödemeler, devlet bütçesi), Dış Ticaret Bakanlığınca ihracat ve diğer işlemlerden sağlanan gelirleri ve mal ve hizmet ithali sebebiyle yapılan ödemeleri de kapsar. İnsangücü dengesi, Dış Ticaret Bakanlığında çalıştırılacak uzmanların dağılımını sağlar. Dış ticaret plân tasarıları, millî ekonominin geliştirilmesi ile ilgili uzun - dönemli ve olagelen plânlara dayanılarak hazıranır.

15. Dış ticaret plân tasarılarının hazırlanışında, hem dışardan satın alınan bazı maddelere karşı ekonominin ve tüketenlerin ihtiyacı veya sosyalist ekonominin yaptığı bir mala dış pazar bulma zorunluluğu gibi iktisadî unsurlar, hem de dost görünmiyen ülkelerle olan ticareti azaltacak veya sona erdirecek veya ticarî ilişkilerinde farklı bir işlem yapan ülkeyle olan ticareti sınırlama gibi siyasî - ticarî düşüncelere yer verilir. Bundan başka, ticarî bakım-

(10) United Nations, *Planning For.....*, Vol. 1 ve «The Organization and practice of National Economic Planning in the Union of Soviet Socialist Republics» (paper prepared by M. Z. Bor), Vol. 2. Part 2:

dan nereden almak kârlı ise, gerekli ithalâtın o ülkeden yapılmasına çalışılır. Bundan başka, ticarî bakımdan daha kazançlı bir imkânın bulunmasına çalışılır. Örneğin, Rusyanın komple bir kimyasal tesisi İngiltere yerine Almanya'dan alması, İzlanda'ya kömür ve petrol satarak oradan balık alması, Rusya'nın doğu bölgelerine Kazakistan'dan buğday sevkedilmesinin, bu bölgelere Kanada'dan buğday getirilmesinden daha masraflı oluşu gibi (11).

16. Devlet bütçesine gerekli geliri sağlaması icab eden dış ticaret plânları, Sovyetler Birliğinde, genellikle, altı çeşit plânı kapsamaktadır:

(a). **İhracat plânı:** İhracat hacmini tâyin eden başlıca unsur, ithalâtı finanse edecek, döviz stoklarının artmasını sağlayacak yabancı paraların temini ve mal ve kredi anlaşmaları gereğince teslim edilecek mallarla ilgili vecibelerin yerine getirilmesi zaruridir. Plân ithâl mallarının ihracını veya reexport işlemini de kapsar. Her iki dünya piyasasında, her ülke ile, her çeşit işleme (kliring, mal ve konvertibl olmıyan para) ve her çeşit mala (miktar ve kıymet olarak) göre dış ticaret hacmini tâyin eder. İhracat plânları, yapılacak reexport işlemleri de hesaba katılarak, dış ticaret kurumlarınca tesbit edilen ihtiyaçlara dayanılarak hazırlanır. Plânlamada uygulanan ihracat fiyatı (liman veya hudutta) f. o. b. fiyatıdır.

(b). **İthalât plânı:** Ülke ülke ayrılmıyan, serbestçe konvertibl olan yabancı parayla yapılan ithalâtla ilgili plân hariç, her ülke için ayrı bir ithalât plânı taslağı hazırlanır. İthal maddeleri Dış Ticaret Bakanlığının standart mal sınıflamasına uygun olarak sınıflandırılır. Sovyetler Birliği Gosplan'ında benimsenmiş olan ölçü birimleri bu plânda da kullanılır. Uygulanan fiyat, mal alınan ülkenin liman veya sınırındaki ortalama f. o. b. fiyatlarıdır. Sosyalist ülkelere ithâl edilen mallar önceden yapılan anlaşmalarla tesbit edilmiş olan fiyatlarla değerlendirildiği halde, kapitalist ülkelere yapılan ithalâta olagelen dünya piyasa fiyatları uygulanır.

(c). **İthâl mallarının ekonomiye dağıtımı ile ilgili plân.** Bu plân, Sovyetler Birliği Gosplan'ında benimsenmiş olan sınıflandırma ve ölçü birimlerine göre, ekonomiye dağıtılacak olan ithâl mallarının miktarını tesbit eder. İthâl mallarının dağıtımı ile ilgili plân taslağı, dağıtım tarihlerini gösterir ve, aynı zamanda, mal-

(11) *İbid.*

ların hangi amaçlarla kullanılacağını (reexport veya ülke içinde kullanma) da belirtir.

(d) Döviz plânı. Bu plân, para cinslerine göre toplam döviz kazancını ve döviz olarak yapılan toplam ödemeleri gösterir. Umulan döviz kaynakları, mal satımından, navlun işlemlerinden, diğer ülkelere yapılan teknik yardım ve turizmden, sinema filmlerinin kira ve satışından, v.s. sağlanan gelirlerdir. Dövizle yapılan ödemeler, mal, patent, gemi onarımı, teknik yardım, v.s. ile ilgili ödemeleri kapsar. Döviz plânı, tüm olarak, dış iktisadî ilişkilerle meşgul olan Devlet Komitesinin gelir ve giderlerini gösterir.

(e). Finansman plânı: Bu plân, gelir ve harcama dengesi şeklinde hazırlanır. Finansman plânının gelir kısmı, ihraç mallarının dış piyasalarda satışından, takas işlemlerinden, hizmetlerden ve gümrüklerden sağlanan gelirleri kapsar. Bundan başka, bütçenin kapsamına giren dış ticaretten sağlanan kâr'ı da içine alır. Harcama kısmı ise, ithalât karşılığında yapılan ödemeleri, Sovyet sanayiinin ihraç mallarını satın alma masraflarını (üretim vergisini kapsamayan fiyatlarla), ihracaat için devlet bütçesinden yapılan malî yardımları ve bazen ithalât işlemlerini ve Dış Ticaret Bakanlığının ve dış ticaret kurumlarının idame masraflarını kapsar.

(f) Mal taşıma plânı: Her türlü ulaştırma ile ilgili navlun plânları, Dış Ticaret Bakanlığınca değil, fakat söz konusu ulaştırma şekli ne ise, o ulaştırma faaliyetinden sorumlu olan bakanlıklar veya daireler (haberleşme Bakanlığı, Deniz Ticaret Bakanlığı, v.s.) tarafından hazırlanır ve S.S.C.B. Bakanlar Kurulunca onaylanır. Plân, malların ulaştırılmasından sorumlu bulunan dairelerin ihtiyaçlarına dayanır. İhraç mallarının demir yoluyla taşınması ile ilgili plânlama, dış ticaret kurumlarınca değil, fakat malı arz eden bakanlıklar ve dairelerce yapılır. Dış Ticaret Bakanlığı Ulaştırma İdaresi, sınır istasyonundan veya limandan, gideceği yere kadar ithâl mallarının taşınması ile ilgili ihtiyaçları tahmini olarak tesbit eder. Bu tahmin, gerekli vagon sayısını belirtir, yönleri ve yükleme noktalarını gösterir. Bu alanda üç aylık ve aylık plânlar hazırlanır. Deniz yolu ile yapılacak taşıma ile ilgili ihtiyaçların tahmini, Deniz Ticaret Bakanlığı Ulaştırma Dairesince hazırlanır ve Dış Ticaret Bakanlığına sunulur. Bu tahminler üç aylık ve aylık olarak yapılır. Buna benzer tahminler, malların ülke içi su yollarında ve kara yollarında taşınması ile ilgili olarak da yapılır.

Dış Ticaret Plânlamasında Uygulanan Tekniklere Kısa Bir Bakış (12)

17. Sosyalist kampta 1950 den sonra karşılaşılan iktisadî güçlükler, iktisadî etkenlik sorununun çeşitli yönlerde geliştirilmesi sonucunu doğurmuştur. Daha önce işaret edildiği gibi, etkenlik kriteri ile ilgili tartışmalar 1954 de Macaristan'da ve Çekoslovakya'da başlamış ve Polonya ve Doğu Almanya'da geliştirilmiştir. Bu kuramsal tartışmalar sırasında, bazı objektif kârlılık kriterlerine göre ihraç edilen malları sınıflandırabilmek için bir seri etkenlik katsayıları tesbit edilmeye çalışılmıştır. Bu ülkelerin hepsinde karşılaşılan iktisadî güçlükler aynı nitelikte idi ve dış ticaret plânlaması sistemi, denge metodlarına (mal - ve döviz - dengeleri) dayanılmaktaydı.

(12) Bu kısımda faydalanılan eserler şunlardır: United Nations, Economic Commission For Europe, «Planning Techniques In European Countries», *Part II of the Pre - Publication Text of the Economic Survey of Europe in 1962* (mimograf): 1965 yılı içinde yayımlanacak olan bu çalışma için, «Methods of Optimization of Foreign Trade» kısmıyla ilgili olarak Polonya Dış Ticaret Bakanlığı Araştırma Müdürü tanınmış iktisatçı Dr. W. Trzeciakowsky'nin yaptığı çalışmalar ve seminerden geniş ölçüde faydalanılmıştır. Bu kısım için faydalanılan diğer eserler şunlardır :

United Nations, *Economic Survey of Europe in 1954*, Appendix to Chapter 5, «Optimum Returns and International Division of Labour» by Tibor Liska ve Antal Mâriâs.

Tibor Liska, «On The Further Development Of Efficiency Calculations», *Eastern European Economics*, Vol. 1, No: 4

Sândor Balâzsy, «Some Timely Questions Relating To The Economic Efficiency Of Foreign Trade», *aynı eser*.

Tom Kronsjö, «Iterative Pricing For Planning Foreign Trade», *Economics of Planning*, Vol. 3, No. 1. Bu derginin Vol. 3, No. 2 sayısı tamamen dış ticaret plânlamasına ayrılacaktır.

Alfred Zauberman, «The Criterion of Efficiency of Foreign Trade in Soviet - type Economics», *Economica*, February 1964.

United Nations, *Planning For.....*, «The Main Features of National Economic Planning in Hungary» (paper submitted by Hungary), Vol. 2, part 2.

Bu konuda faydalanabilecek diğer iki İngilizce eser şunlardır :

Tom Kronsjö, «Optimization of Foreign Trade Policy for a Planned Economy as regards Bilateral Markets with Linear Program», Institute of Economics, Lund University, Sweden, October - November 1959

Tom Kronsjö, «Optimization of Foreign Trade Policy for a Planned Economy Mathematical Programmes», Institute of Economics, Lund University, May 1960.

18. Dış ticaret plânlamasında kullanılmak üzere, çeşitli ülkelerde, çeşitli etkenlik katsayıları geliştirilmiştir. Uygulama faaliyetlerinin hareket noktasını, ihracat için etkenlik endeksinin hesaplanması teşkil ediyordu. Millî ekonomi seviyesindeki ihracat endeksi aşağıdaki şekilde ifade edilebilir (13).

Ülke içi harcamalar (ithâl malları hariç)

$$E = \frac{i}{\text{Satış fiyat} - \text{Kullanılan ithâl mallarının fiyatı (döviz olarak)}}$$

Sanayi faaliyet kademesindeki etkenlik endeksi (E) formülü ise şudur;

Sanayi Harcamalar (sanayi dalı dışında satın alınan maddeler hariç)

$$E = \frac{i}{\text{Satış fiyatı} - \text{Kullanılan Sanayi dalı dışında yaratılmış olan maddelerin fiyatı (döviz olarak)}}$$

10

$$E = \frac{i}{\text{Satış fiyatı} - \text{Kullanılan sanayi dalı dışında yaratılmış olan maddelerin fiyatı, (döviz olarak)}}$$

Dış ticaretin etkenliğini ölçmek için Macaristan'da kullanılan çeşitli metod ve göstergelerden en basiti ve en çok kullanılanı şu şekilde kısaca belirtilebilir :

$$g = \frac{R (fFt)}{T - (dFt) - A (dFt)}$$

Burada;

g = dış ticaret etkenlik işareti

R (fFt) = Maddelerin değerinden temizlenmiş «A» faktöründe söz konusu olan malın üretiminin ülke içi girdisi (input) - ülke içi girdi bu şekilde hesaplanınca, malzeme masrafları da ücretlere dönüşmüş olur.

13) Balázs, a. g. m.

T (dFt) = Döviz forinti (Millî Bankanın resmî kurlarına göre hesaplanmış olan, ithâl mallarının satın alınmasında kullanılan yabancı paraların ve ihraç mallarının satışından çıkarılan forint'in (Macar para birimi) dahili değerdir)

A (dFt) = Eğer uluslararası ticarete değerlendirilebiliyorsa, malın üretimi için kullanılan ithal malı malzemenin döviz olarak kıymeti.

19. Dış ticaret etkenlik göstergesi işareti ihracat kanalıyla bir birim döviz forint'i elde etmek için ne kadar ülke içi girdi (input) veya masrafa ihtiyaç olduğunu ve birim döviz forint kıymetindeki ithalât ile ne kadar girdi tasarruf edilebileceğini gösterir. Bunlar, düşük bir (g) göstergesi olan malların ihracatının iktisadî olduğunu ve birim döviz forinti ile tasarruf edilmiş olan masrafların yüksek olduğu malların ithâlinin iktisadî olduğunu gösterir. Göstergelerin değerinden, çeşitli maddelerin etkenlik (öncelik) sırasıyla ilgili sonuçlar elde edilebilir.

20. Fakat, bu gösterge ve hesaplama metodunun bazı yetersizlikleri vardır. Bunların başlıcaları şunlardır;

(a) Masraflar söz konusu maddenin üretiminin sermaye yoğunluğunu veya sermaye emiciliğini göstermemektedir. Gösterge, yeni ve büyük çaplı bir yatırım yapılması ile ihracatı arttırmak için mevcut imkânların daha iyi kullanılması arasında bir fark gözetmemektedir.

(b) Gösterge veya etkenlik endeksi belli bir zamandaki masraflara, fiyatlara ve diğer unsurlara dayanılarak hesaplanmış olduğu için statiktir. Bu sebeple sonuçlar, sadece söz konusu dönem için geçerlidir. Bu sebeple etkenlik değişiklikleri göz önünde tutulmalıdır. Çünkü, herhangi bir malın ihracı, bugün için iktisadî olmayabilir. Fakat, ufak bir gayretle dahili masraflar azaltılabilir veya herhangi bir sebeple söz konusu maddenin dünya piyasa fiyatı değişebilir, teknolojik ve örgütsel gelişmeler, döviz gelirinde artmalar meydana gelebilir. Bundan dolayı, bu gösterge, daha ileri çözümler yapılmaksızın uzun dönemli kararlar alınmasında kullanılamaz.

(c) Etkenlik endekslerinin hesaplanması devamlı ve kısa - dönemli üretim vasıtalarını kapsamamaktadır.

(14) United Nations, a. g. e., «The Main Features.....»

(d) Etkenlik endeksi, ithalât ve ihracat etkenliğinin karşılıklı etkisi yardımıyla değerlendirilebilmekle beraber, ihracat ve ithalât etkenliği arasında bir ayrılık vardır. Herhangi bir ihracatın etkenliği, bu ihracat karşılığında yapılan ithalâta dayanır. Halbuki, uygulama alanında, bir madde karşılığında diğer bir madde ithâl edilmemekte, daha çok, çeşitli maddeler grubu (toplam ihracat) diğer bir grup maddeyi (toplam ithalât) karşılamaktadır.

(e) Etkenlik (hesaplarında, çeşitli yabancı paralar resmî kurlara göre, millî paraya çevrilmektedir. Başka bir deyişle, bir çeşit döviz forint'i diğer bir çeşit döviz forint'ine eşit olarak düşünülmektedir. Halbuki, bu, günlük piyasa değişimleri sebebiyle gerçeğe uygun değildir.

(f) İhracat - ithalât şekli farklı iktisadî unsurlarla tâyin edildiği için, etkenlik kriterine dayanılarak tutarlı bir plân meydana getirilemez.

(g) Etkenlik yanında, çeşitli ihtiyaçlar ve imkânlar (piyasa ve üretim yönünden mevcut olan kayıtlayıcı unsurlar) da hesaba katılmalıdır.

(h) Bunlardan başka, dış ticaretle ilgili kararlar alınırken, etkenlikten başka siyasî ve askerî hususlar da göz önünde tutulmalıdır.

21. Dış ticaret plânlamasında kullanılan çeşitli etkenlik kriterleri (ki, dünya piyasa fiyatları ile dahili fiyatların dolaysız olarak karşılaştırılması suretiyle resmî döviz kurlarının yanıtıcı veya bozucu etkileri bertaraf edilir) arasında, etkenliği belirtmesi beklenen en basit katsayı ülke içi ve ülke dışı fiyatları karşılaştıran «Malî Göstergedir» (15). Bu gösterge, işlemlerin sadece malî bakımdan kârlılığını gösterir. Fakat, fiyat sistemindeki mevcut bozukluklar sebebiyle bunun, bütün fiyat bozukluklarını kapsadığı için, genel iktisadî etkenliğin bir ölçüsü olmadığı açıktır. Dahili fiyat bozukluklarından birincisinin (yani değişen yığılım marjini) kaynağını ortadan kaldırmak için, en son işlem sırasında meydana gelen, kârdan temizlenmiş millî hudutta f. o. b. olarak ihraç edilmiş bir maddenin ülke içi ortalama toptan satış fiyatını, millî hudutta f. o. b. olarak brüt döviz kazançlarına bağlayan ve formüle edilmesi oldukça kolay olan «Brüt Etkenlik Katsayısı» kullanılmıştır. Fakat bu katsayı da, ne daha önceki iş-

(15) Trzeciakowsky, a g. ç.

lem kademelerindeki kâr marjini bozukluklarını, ne de ithâl maddelerinin dahili fiyatlarının tesbiti ile ilgili bozuklukları giderememektedir. Bu gösterge, üretimi ithâl malı ilkel maddeye dayanan bir malın ihracının kârlı olup olmayacağı sorusunu (bazen, ithâl malı ilkel maddenin döviz değeri, nihaî malın dünya piyasasındaki fiyatını aşmaktadır) cevaplandırmamaktadır. Bu gösterge, sadece, bazı şartlar mevcutsa, hangi malın ihraç edilmesi gerektiği soruna doğru bir cevap vermektedir. Söz konusu şartların da yerine getirilmesi çok güç olduğu için, bu şartlar kat sayısının kullanılış imkânını sınırlamaktadır.

22. Toplam masrafların maddî unsurlarının dahili fiyatlandırılmasıyla ilgili yetersizliklerden uzak, işgücü masraflarına göre, doğru bir etkenlik ölçüsü bulmak için «son kademe etkenlik katsayısı» meydana getirilmiştir. Bu katsayı, dikkati negatif bir döviz etkenliği veya döviz kaybı ile ihracat (yani, ithal malı ilkel maddenin değerrinin nihaî malın dünya piyasasındaki fiyatından fazla olması hali) tehlikesini bertaraf eden net döviz kazancına dikkati yöneltmektedir. Genellikle kademeler değil, fakat çözümlenen mallar ayrıldığı için, bu göstergenin de kullanılışı sınırlıdır. Bu gösterge de, sadece belli şartlar altında hangi alternatif malın ihraç edileceği sorulunu doğru olarak cevaplandırmaktadır. Bu endeks, bu hali ile çeşitli kayıtlayıcı unsurların (dış arz ve dış talep) varlığını ihmâl ettiği için, son derece önemli bir unsur — dahili masraflar kadar nakdi kazançların hacmini — hesaba katmamaktadır.

23. İşgücü masraflarıyla ifade edilen bütün kademelerin etkenliğinin doğru bir etkenliğini bulmak için, «tüm etkenlik katsayısı» tesbiti yoluna gidilmiştir. Bu gösterge, hangi malların, hangi öncelik sırasına göre (ilkel madde ve verimli kapasite yetersizlikleri olmadığı hallerde) ihracat için üretilmesi gerektiği sorulunu doğru olarak cevaplandırmaktadır. Fakat, bu gösterge de, teknik güçlükleri yanında, nakdi kazanç hacmini, madde girdilerinin farklı şekillerde kullanılabileceğini (ihracat ve ithalât) hesaba katmamaktadır. Özellikle, teknik güçlükleri sebebiyle, bu katsayı uygulanma imkânından uzak bir kaziyeden öteye gidememektedir.

24. «Son kademe» ve «tüm» katsayıların iyi taraflarından faydalanma ve, hiç olmazsa, «tüm» göstergenin hesaplanmasındaki teknik güçlüklerden kısmen kurtulmak için, «net işgücü etkenlik katsayısı» formülünden faydalanılmıştır. Bu katsayı, «dahili» kademelerin etkenliğini ölçer ve madde girdilerinin dış ticarete farklı

kullanılışlarının varlığını hesaba katar. Fakat, yukarıda belirtilen işgücü etkenliği göstergelerinin hiçbiri, özellikle ilkel madde yetersizliklerini ve verimli kapasitenin sınırlı oluşu gibi, çeşitli kayıtlamaların varlığını hesaba katmaz. Bu sebeple, bu yetersizliği önlemek amacıyla, ilkel madde yetersizliği meydana geldikçe, «madde yoğunluk katsayısı» ve «ithalât yoğunluk katsayısı» na başvurulur. Bu iki katsayının çeşitli şekilleri ihraç mallarının karşılaştırılmasında kullanılan madde veya ithâl katsayısı düşük olan malların ihracı tercih edilir.

25. Dış ticaret plânlamasında kullanılan bütün bu katsayıların amacı dış ticaretin, özellikle ihracatın etkenliğini arttırmaktır. Fakat, uygulama sonunda kazanılan tecrübe, bütün bu katsayıların kuramsal temelini yetersizliğini ortaya koymuş ve dış ticaretin optimum hale getirilmesi için daha iyi bir usul aranması gerekmiştir. Yukarıda kısaca üzerinde durulan çeşitli katsayılar sistemi, ilk olarak, genel değil, fakat kısmidir veya bu katsayılar karşılıklı olarak tutarsızdır. Bu sebeple, bunlara dayanılarak hiçbir genel karar - alma kuralı formüle edilemez. Şimdiye kadar kullanılan bu katsayılara dayanan etkenlik çözümlemesinin zayıf noktalarından birisi, çözümlemede, ithalâtın da hesaba katılması imkânının olmayışındır. Bu ise, dış ticaret hacminin önemli bir kısmının kontrol dışı kalmasına ve dış ticaret kârlılık hesapları üzerine hiçbir etkide bulunmamasına sebep olmaktadır. Ayrıca, katsayıların hepsi, çeşitli kliring piyasalarındaki genel fiyat seviyesini ve iki taraflı kliring anlaşmalarında tesbit edilen çeşitli mal demetlerini hesaba katmaksızın dünya fiyatlarına göre hesaplanmıştır. İki taraflı anlaşmalarla ve konvertibl olmayan paralara göre yürütülen dış ticaret şartlarında, yabancı paraların üzerlerinde yazılı kıymete göre değerlendirilemeyeceği açıktır. Paraların farklı oluşundan doğan güçlükleri ortadan kaldırmak amacıyla, «serbest dövizli ülkeler ve kliring ülkeleri için» ayrı ayrı katsayılar hazırlanması yoluna gidilmiştir. Bu usul, çeşitli piyasalarla ilgili göstergelerin uygulanması imkânlarını oldukça azaltmıştır. Bunun yanında, ilkel maddelerin bir piyasadan ithâl edilmesi, buna karşılık, nihaî malın başka bir piyasaya ihraç edilmesiyle ilgili olarak «karma» durumlardan ortaya çıkan sorunların nasıl çözüleceği sualine cevap teşkil etmemektedir.

26. Bütün bu ve diğer yetersizlikleri ortadan kaldırmak için, «coğrafi ticaret hadlerinin genel fiyat endeksi'nin» hazırlanması yoluna gidilmiştir. Bu, «coğrafi ticaret hadleri endeksi», çeşitli piya-

salarda çeşitli fiyat seviyelerinin varlığını göz önünde bulundurmaktadır. Bu katsayı, dünya piyasası fiyatlarıyla kliring piyasalarındaki fiyatları ifade etmek için kullanılır. Fakat, bu katsayının da bazı yetersizlikleri görülmüştür. Bu katsayılar, ilk olarak, dünya piyasasında fiyatı olan mallar için hazırlanabilmektedir. İkinci olarak, bu katsayılar, belli bir piyasaya ihraç edilen bütün malların, hiçbir kayıtlama olmaksızın, dünya fiyatlarına göre serbest dövizli ülkelere de ihraç edilebileceğini öngördüğünden gerçeklere uygun değildir. Üçüncü olarak, bu katsayı, dış ticaretin maddesel yapısındaki farklılığı göz önünde tutmaksızın, fiyat seviyesindeki farklılıkları göz önünde bulundurmaktadır.

27. Plânamada ve etken karar - alma işinde, etkenlik kriteri kullanılacaksa; (a) dış ticarete mevcut gerçek şartlar (dış fiyatlar, dış arz ve talep), (b) üretim alanında mevcut gerçek şartlar (dahili maliyet, verimli kapasiteler ve ilkel madde kaynakları), (c) dış ticaret anlaşmalarındaki şartlar (serbest döviz veya konvertibl olmayan para, çok taraflı veya iki taraflı şartlar, v.s.), göz önünde tutulmalıdır. Eğer daha güç ve karışık zorunlulukların karşılanması gerekirse, matematik model - çözümlemesinin kullanılması faydalı olabilir. Fakat, şuna işaret etmek gerekirken, eğer etkenlik çözümlemesi sistemi plâncılar ve iş idarecileri tarafından kullanılacaksa, veya uygulanması mümkün olacaksa, bu, basit bir sistem olmalıdır. Kârın en yüksek seviyeye çıkarılması ilkesinin — ki, plâncıların fırsat maliyeti veya gölge fiyatlarıyla ölçülür — bu zorunluluğu karşılaması mümkün görülmektedir. Bundan başka, etkenlik sistemi geniş kapsamlı olmalı, sadece ihracat değil, ithalâtla ilgili çözümlmeleri de içine almalıdır. Ayrıca, dış ticarete son derece önemli olan bir nokta da, etkenlik çözümlemesi sisteminin karar — alma işinde seyyaliyetle ilgili zorunlukların da karşılanmasının zorunlu olduğudur.

28. Dış ticaret plânlaması alanında, son zamanlarda, Polonyalı plâncılar (1966 - 1970 dönemi ile ilgili plânın hazırlanmasında) yeni ve geniş kapsamlı bir yaklaşım uygulamışlardır. Kısa - dönemli genel iktisadî plânlama modeline dayanan, dış ticaretin optimum hale getirilmesi ile ilgili bir model geliştirmişlerdir (16). Bu modeldeki başlıca merkezi değişkenler (marjinal oranlar ve temel ilkel maddelerin gölge fiyatları) Polonya Dış Ticaret Araştırma Merkezi'nce hesaplanmıştır; ayrıca plâncıların gölge fiyatlarına göre

(16) Aynı çalışma.

kârın en yüksek noktaya çıkarılması ilkesi; de icracı kademeler için, plân hazırlama işleminde yön verici bir direktif olarak kullanılma-ya başlanmıştır.

29. Dış ticaret hacminin madde yapısının ve yönünün optimum hale getirilmesi ile ilgili genel bir kısa - dönemli plânlama modelinin hazırlanmasında hareket noktası, tüketim ve yatırımla ilgili nihaî taleplerin karşılanması zorunluluğudur. Bu taleplerin ülke içi üretim veya ithalât kanalı ile karşılanması mümkündür. Fakat, merkezi plâncıların görevleri, sadece nihaî talepleri tâyin etmek değil, aynı zamanda, uluslararası iş bölümünü optimize etme hesaplarının alanını sınırlıyan veya iyileştiren belli üretim, ithalât ve ihracat seviyelerini tesbit etme faaliyetini de kapsamaktadır. İthalât ve ihracat değişken olarak değil, fakat önceden tâyin edilmiş miktarlar olarak sisteme dahil edilmiştir.

30. Yeni modelin formülasyonu ise ana hatlarıyla şöyledir (17); İlk olarak plânlanmış olan taleplerin (ülke içi üretim eksi ara kullanışlar artı ithalât eksi ihracat eşittir nihaî talep) karşılanması ile ilgili mal eşitlikleri meydana getirilir. İkinci olarak, plânlanmış dış ticaret dengelerinin dış pazarlarla uyumu ile ilgili eşitlikler hazırlanır (belli bir pazara yapılan ihracattan sağlanan gelirler toplamı eksi bu pazardan sağlanan ithalât için yapılan masraflar toplamı, bu pazarla plânlanmış ticaret değerine eşit olmalıdır. Üçüncü olarak, plânlanmış olan üretim faaliyetleri seviyesinin mevcut kapasiteleri ve ithalât ve ihracat seviyesinin dış pazarlardaki talep ve arzı aşmamasının sağlanması için bir takım şartların ve kısıtlamaların düşünülmesi gerekmektedir. Son olarak da, yukarıdaki şartları kapsıyan, imkân dahilindeki bütün hâl şekillerinden, uygulanması mümkün olan bütün plânlardan, işgücü masrafları yönünden, işgücü masraflarının minimum olmasını sağlayanı tercih edilmelidir.

31. Yukarıda belirtilen dış ticaret optimize etme modeli, teknolojik ve iktisadi bağınlaşmaları göz önünde tutar, fakat hesaplamada karşılaşılan önlenmesi mümkün olmıyan güçlükler sebebiyle uygulanamamaktadır. Bu sorun'un pratik bir şekilde çözümüne esas olarak matematik ayrışım ilkesinin uygulanması kabul edilmiştir. Tüm plânın genel optimum hali, tüm plânın kısmi plânlara ayrılması ve küçük plânları kısmî optimize etme ile ilgili sorunların

(17) Aynı çalışma.

çözülmesiyle sağlanır. Tüm optimal çözümde, ayrı olarak ele alınan bütün küçük plân kısımlarının doğru olup olmadığını kararlaştırmayı mümkün kılan gölge fiyatlar sistemi kullanılır. Böyle bir sistemin varlığı, optimuma ulaşması bakımından bir plân için yeter şarttır. Bunun aksi de doğrudur, yani plân optimuma ulaşmadığında, bunu karşılayan bir gölge fiyatlar takımı elde edilmesi mümkün değildir. Bundan dolayı, bu fiyatlar, plânın optimize edilmesi için kullanılan bir vasıtaadır. İktisadî görüş açısından, bunlar, bütün üretim kademelerine tekabül eden ve kıtlık ve gizil ihracat ve ithalât imkânları ile ilgili indirimlerle düzeltilmiş bütün üretim masraflarını kapsar. Burada şuna işaret edelim ki, gölge fiyatlar, sadece plân inşa safhasında mecburi fiyatlarla rekabet edebilmekte, uygulama safhasında rekabet edememektedir. Aynı şekilde, etkenlik kriteri de prim şeklindeki uyarımlardan ayrı olarak, plân inşa safhasında uygulanabilmekte, fakat merkezden özel yönetim süresinde de aciz kalmaktadır.

32. Yukarıda ana hatlarıyla belirtilen metodların amacı, iki temel sorunu cevaplandırmaktır: Bunlar; dolaysız plânlama sisteminde optimize etme işleminin nasıl yürütüleceği ve karar - alma sürecindeki kaçınılmaz bir husus olan merkezden özerkliğin, merkezi siyaset tesbiti zorunlulukları ile nasıl bağdaştırılacağıdır. Yukarıda kısaca belirtilmiş olan sistem, dolaysız plânlamayı son derece kuvvetlendirir ve rasyonalize eder. Aynı zamanda, dolaysız plânlamanın pratik kontrol alanı dışında bırakılan bütün alanlarda merkezi tercihlerin hareket sahasını genişletir. Ayrıca, karar - alma ve mevcut fiyat sisteminin geliştirilmesi bakımından da rasyonel bir esas meydana getirir. Yeni uygulanmaya başlandığı ve henüz gelişme safhasında olduğu için, bu sistemin uygulanmasından elde edilen pratik sonuçlar hakkında hüküm vermek için vakit henüz çok erkendir.

33. İşe yarar bir çözüm şekli bulunması ile ilgili sorunlar, bir taraftan geleneksel plânlama metodlarına, diğer taraftan matematik ve istatistik tekniklerine, pratikte optimize etme ile ilgili bütün iktisadî sorunların çözümünde insan beyninin rolü ve birbirine etkisi ve elektronik hesap makineleri, tekrarlayıcı işlemlere, hareket araştırması metodlarının sınaî sorunlara uygulanmasına, etkenlik kriterinin daha fazla gelişmesi ve pratik olarak yeni plânlama alanlarına uygulanmasına dayanır. Bütün bunlar ise, bu yeni metodların dinamik gelişme olgusunun henüz başlangıç safhasında olduğunu gösterir. Dış ticaret etkenlik hesaplarının matematik - eko-

nomik modeller içinde gelişmesi çok yakın zamanda meydana gelmiştir. Uluslararası işbölümünün etkenliğinin tetkikinde kullanılan hesaplama metodlarının, matriks cebir ve doğrusal programlama yardımıyla daha fazla geliştirilmesi mümkündür.

34. Buraya kadar yapılan açıklamalarla, dış ticaretin kalkınma plânlarının kapsamına sokulması zorunluluğu ve bu yöndeki gelişmeler, piyasa ekonomilerinde ve merkezden plânlanan sosyalist ekonomilerde dış ticaretin ne şekilde plânlandığı, merkezden plânlanan sosyalist ekonomilerde dış ticaretin optimize edilmesi ile ilgili olarak geliştirilen ve kullanılan plânlama teknikleri ve metodları üzerinde, hiçbir matematik ve ekonometrik izaha girilmeksizin, çok kısa olarak ana hatlarıyla durulmuştur. Bu konuda derinleşmek, matematik ve ekonometrik teknik üzerinde çalışmak isteyenler, dip notlarında belirtilen eserlerden faydalanabilirler.

Cenevre - Ankara 1965